

KATONA TAMÁS

1932–2013

Vannak személyiségek, akik szinte önálló intézményt alkotnak egy-egy szakmában, s akiknek elég a nevét kimondani, mindenki tudja, kiről van szó. Ilyen személyiség volt a 81 évesen elhunyt Katona Tamás. Akik ismerték, akik együtt dolgoztak vele, soha nem felejtik el páratlan műveltségét, széles látókörét, remek előadókésztségét, mindezekkel párosult megnyerő személyiségét és időnként csípős humorát, finom iróniáját.

Családi örökségében a magyar középosztály legjobb hagyományai egyesültek, s alig volt olyan szeglete a Kárpát-medencének, ahol ne talált volna szegről-végről rokonokra. Büszke volt erdélyi és partiumi gyökereire, de ugyanilyen szívesen emlegette dédapját, Halász Imrét, a *Nyugat* egyik szerzőjét is. Gyermekként élte át a második világháborút, tanúja volt az általa olyannyira szeretett budai vár 1944–1945-ös ostromának és pusztulásának, az azt követő újjáépítésnek. Gimnáziumi tanulmányait az érseki katolikus gimnáziumban végezte, majd az egyetemen 1950–1955 között magyar–arab–könyvtár szakon végzett. Tanította Germanus Gyula, s ekkor kötött életre szóló barátságot Antall Józseffel.

Szívesen anekdotázott egyetemi kirúgásáról („A tanfegyelmet nyak-sál viselésével lazította” – állt többek között az indoklásban), majd tanulmányai szüneteltetése alatti s a végzést követő könyvtárosi pályafutásáról. (1954–1955-ben a Bács-Kiskun Megyei Könyvtár helyettes vezetője, a Fejér Megyei Tanács könyvtárügyi előadója, 1955–1960 között a bicskei Vajda János Járási Könyvtár vezetője, 1960–1961-ben az MTA Biokémiai Intézetének részfoglalkozású könyvtárosa volt.) Mindig büszkén emlegette, hogy ő hozta létre Bicskén Magyarország első cigánytelepi könyvtárát. Ugyanilyen büszke volt arra is, hogy a Kárpát-medencének nincs olyan magyar lakta települése, ahol amatőr néprajzosként ne járt volna.

1961–1965 között a Magyar Helikonnál, 1965–1987 között az Európa Könyvkiadónál volt szerkesztő, és közben sokat fordított is, németből, franciából és főleg angolból. Szívesen fordított krimiket, Conan Doyle-t és Agatha Christie-t, de a „nehezebb” szerzőknél is kiválóan teljesített: briliáns Henry James-fordítását máig emlegetik a szakmabéliek. Az 1970-es évek elején az Európa jelentős részben az ő kezdeményezésére indította meg a magyar népszerű forráskiadás mindmáig legjobb sorozatát, az először sorozatcím nélküli, mintegy ötven kötetből álló BIBLIOTHECA HISTORICÁ-t. Ennek szerkesztőbizottságában olyan személyiségekkel dolgozott együtt, mint Dercsényi Dezső, Gyórfy György, Klaniczay Tibor, Szűcs Jenő, Szakály Ferenc, Stoll Béla, Zolnay László; közülük Szakály Ferencsel elválaszthatatlan jó barátok (és teniszpartnerek) is lettek. E sorozatban az ő szerkesz-

tésében jelent meg az ISTVÁN KIRÁLY EMLÉKEZETE, a LÁSZLÓ KIRÁLY EMLÉKEZETE, a MOHÁCS EMLÉKEZETE, A TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE vagy A KORONA KILENC ÉVSZÁZADA című kötet. Szintén az ő szerkesztésében indult az Európánál a PRO MEMORIA sorozat, amelyben a BIBLIOTHECA HISTORICA egyes köteteinek népszerű kiadásai mellett ő adta közre Orbán Balázs TORDA VÁROS ÉS KÖRNYÉKE című munkáját, illetve A SZÉKELYFÖLD LEÍRÁSA köteteiből készült válogatást s tucatnyi más fontos művelődéstörténeti kötetet.

De a szíve igazából nem a magyar közép- vagy kora újkorért, hanem 1848–1849-ért dobogott. Először a szabadságharc kilenc nagy csatáját bemutató, Than Mór képeit közreadó kötet került ki a keze alól, s egy évvel később ezt követte az aradi vértanúk perét bemutató, először 1979-ben megjelent, összesen három és fél kiadást megért dokumentumkötete. Ez utóbbi valóságos historiográfiai fordulópontot jelzett a szabadságharc hadtörténetének kutatásában. A korábban jobbára egységes csoportnak tekintett vértanúk egyéni életpályájának és perének bemutatása révén ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen keveset is tudunk a szabadságharc katonai főszereplőiről, s hogy e szűk, noha reprezentatív csoport tagjai is mennyire eltérő politikai meggyőződésű, jellemű és katonai teljesítményű személyek voltak. E kötet lényegében meg is cáfolta a magyar marxista történetírás egyik kedvenc tételét, amely szerint az osztrákok előtti fegyverletétel 1849 augusztusában kedvezőbb esélyekkel kecsegtetett, mint az oroszok előtti kapituláció. Katona Tamás történeti lelkiismeretességét mutatja, hogy a második és a harmadik kiadásban újabb és újabb, időközben előkerült okmányokkal, főleg a vértanúk leveleivel bővítette a munkát. Nem csupán a különböző hazai közgyűjtemények anyagait tekintette át, hanem a magánkézben lévő dokumentumokat is felkutatatta. Remek kapcsolatteremtő képessége révén tucatnyi fontos dokumentumhoz, pl. Poeltenberg Ernő börtönleveleinek egy részéhez jutott így hozzá.

De ő adta ki újra, remek bevezetőkkal és alapos jegyzetekkel, a korábbi közlések hiányait vagy tévedéseit korrigálva 1982-ben Vukovics Sebő, 1986-ban Klapka György, no és természetesen a szívének oly kedves Görgey Artúr emlékiratait. Ez utóbbit újra is fordította, bevezető tanulmánya pedig Görgey pályájának egyik legjobb, de mindenképpen legszellemesebb összefoglalójává sikeredett. (Nagy fájdalom volt, hogy a kiadó igazgatója évekig nem engedte megjelentetni a már kész kéziratot.) Nevéhez fűződik az ozorai diadal (1980), illetve a Buda 1849-es visszavétele (1989) dokumentációját tartalmazó két kötet szerkesztése is. Ez utóbbi munkálataiba már alakuló tanítványi körének tagjait is bevonta. De szerkesztett egy két kiadást megért remek válogatást Kossuth 1848–1849-es irataiból is, amelyben első ízben jelent meg hiteles formában Kossuth 1849. szeptember 12-i, Görgeyt árulónak minősítő vidini levele.

Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanya-

gukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgey emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgey – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmességet a kormánynak. Ő tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főszereg Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főszereg Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényrel rendelkezett. (A budai ostrom indokoltságát megkérdőjelező történészek ezzel az érveléssel is képtelenek szembenézni). A Klapka-emlékirat kiadásánál a Magyar Országos Levéltárban sorról sorra végignézte a Klapka által közölt levelek és hivatalos iratok eredetijeit, s a tábornok által kihagyott bekezdéseket beillesztve adta közre a kötetet.

Katona Tamás mindig hangsúlyozta: a forrásoktól nem félni kell, hanem ki kell őket adni, s az értelmezést rá kell bízni az olvasókra. Az aradi vértanúk peranyagát közreadó kötetét még a Katona történelemszemléletével nem különösebben rokonszenvező Fekete Sándor is megdicsérte az *Új Tükör* hasábjain (a magyar történelemről valaha kiadott egyik legfontosabb könyvnek nevezte). Noha céhbeli kritikusai időnként húzták a szájukat egy-egy kommentárja miatt, soha nem „kapták rajta” azon, hogy mondanivalója alátámasztása érdekében fontos forrásokat ki- vagy figyelmen kívül hagyott volna, ami időnként éppen a céhbeli történészekről nem volt elmondható. Az aradi kötetről az MTA Történettudományi Intézetében tartott szakmai vitán Spira György, a korszak „hivatalos” kutatója sem talált fogást Katona Tamás munkáján. A szemtanúk szerint csupán azon sopánkodott, hogy „Jó-jó, tény, hogy a radikális Perczel Mór tábornok már a temesvári csatavesztés előtt emigrációba indult, de miért kell ezt az előszóban megírni?”

Az aradi kötetnek némi politikai áthallása is volt. Katona elbeszélése szerint egyik ismerőse így gratulált neki a kötethez: „Köszönöm, hogy bemutattad a Nagy Imre-per igaz történetét.” S noha a „hivatásos” történészek többsége mindig kissé gyanakodva tekintett rá, Kosáry Domokos igen nagyra becsülte Katona Tamás munkásságát, amint erről a Görgey-kérdés történetéről írott munkájának főszerzője és jegyzetanyaga s az a tény is tanúskodik, hogy a magyar történetészsakmában divó általános tegeződést kerülő Kosáry Katonának felajánlotta a pertut.

Katona Tamás elsőik között hívta fel a figyelmet arra, hogy 1848–1849-ben reguláris hadseregek folytattak egymás ellen küzdelmet Magyarországon, így a politikatörténet mellett a korszak feldolgozása során a hadtörténet szempontjaira is nagy figyelmet kell fordítanunk. A szabadságharc hadseregét bemutató kötet bevezetésében világosan megfogalmazta ezzel kapcsolatos véleményét: *„Bármilyen izgalmas legyen is 1848–1849 politikai története, az országgyűléseken és népgyűléseken folyó sokszor szenvedélyes vita, a szabadságharc 1848 szeptembere után mégis elsősorban háború volt, és alighanem több múlt az utolsó zékely honvéd szuronyán, az utolsó jászkun közhuszár kardja élén, mint a*

legszenvedelmesebb vagy leghatásosabb szónoklaton. És a kor igazi megelevenítéséhez éppen azokat kell elsősorban megjeleníteniünk, akik ennek a függetlenségi küzdelemnek a legtöbb terhet viselték.”

De Katona Tamás nem csupán szorgalmas forráskiadó és -feltáró történész volt. Senki nem tudott olyan élvezetesen és megragadóan beszélni a nagy év eseményeiről és személyiségeiről, mint ő. Az 1980-tól az Eötvös Collegiumban tartott speciális kollégiumokon, a 1985–1990 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen, illetve 1998–2000 között a Károli Gáspár Református Egyetemen tartott szemináriumain és előadásain hallgatók tucatjaival szeretette meg a korszakot. (Az Eötvös Collegiumban tartott szemináriumokon ez mindig egy-két palack Fortuna pezsgő elfogyasztásával párosult.) Egykori tanítványai közül tucatnyira tehető azok száma, akik az ő hatására (is) lettek e korszak kutatói; de egyénisége meghatározó volt a más korszakkal foglalkozó tanítványai szemléletére is.

Hihetetlenül népszerűek voltak azok az előadások is, amelyeket szerte az országban százzámra tartott, s amelyeknek ízes, szépen formált mondatai különös egyéni jelleget kölcsönöztek. Egyszerre tudott már-már cinizmusba hajlóan ironikus, majd meghatóan patetikus lenni. Az általa csak „öblögetésnek” nevezett üres hazafiaskodást viszont szívből utálta. Valóban volt benne valami a XIX. századi egyéniségekből, anélkül, hogy anakronisztikus vagy idejétmúlt lett volna.

Őt hallgatva már-már úgy érezhettük, hogy Katona Tamás maga is ott volt 1848. március 15-én a Pilvaxban, október 7-én az ozorai diadalnál vagy a téli, tavaszi és nyári hadjárat ütközeteiben és csatáiban. Lehetetlen elfelejteni remek jellemzéseit a hideg acélkék pillantású Görgeyről, a kopaszságát hajának átfésülésével leplező Kosuthról, „a két méter magas, egy méter széles és egy méter vastag Damjanichról, akit átugrani és megkerülni egyaránt nehéz volt”; a sasorrú, lobogó hajú, időnként eszelős tekintetű Perczel Mórról, „aki egyforma váratlansággal tudott nagy győzelmeket aratni és súlyos vereségeket szenvedni”; vagy az általa csak „cirmos nagy baromként” emlegetett Henryk Dembińskiről, aki a kápolnai vesztes csata után kikérte az útlevelét, s „kár, hogy nem adták oda neki”.

Fontos szerepe volt a magyar katonai hagyományörzés felélesztésében, s az 1989-ben indult Tavaszi Hadjárat emléktúra rendezvényeinek állandó szónokaként az érintett települések tucatjain segítette feléleszteni a helyi '48-as hagyományokat. Ráday Mihállyal közös televíziós sorozatukban a korszak szereplőinek sírjaira, emléktábláira, lakóépületeire, szobraira hívták fel a nagyközönség figyelmét, s rengeteg pusztuló síremléket óvtak meg ily módon az enyészettől. Később, 1991-től a Nemzeti Panteon Alapítvány, majd a 2000-es évektől kezdve immáron a Nemzeti Kegyeleti Bizottság egyik legaktívabb munkatársaként folytatta e munkát. Élete egyik legnagyobb sikerének tekintette, hogy 1998-ban a budai Várban felállították Görgey Artúr 1945 után megsemmisült, részben társadalmi adakozásból újraöntött lovas szobrát.

A rendszerváltozást követő évtizedben a politikában is kipróbálta magát. Az első szabadon választott országgyűlés MDF-es képviselőjeként lett 1990–1992 között az Antall-kormány külügyi, majd 1992–1994 között miniszterelnökségi államtitkára. 1994–1998 között a parlamenti képviselőiség mellett az I. kerület polgármestere, 2000–2002 között varsói nagykövet volt. Emellett és eközben számos társadalmi és civil szervezetnek volt tagja, tisztségviselője vagy elnöke. 2003-tól, immáron nyugdíjasként volt az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa – azé az intézményé, ahol mindig is ott lett volna a helye.

Azok közé tartozott, akiket bármikor fel lehetett hívni, bármikor meg lehetett keresni. Szakdolgozóit manapság ritka lelkiismeretességgel segítette és irányította. Saját példámát idézve, amikor olvasati problémáim voltak, eljött velem a levéltárba, s ott segített az iratok kizárólagosában és értelmezésében. Eközben a rá jellemző fesztelenséggel és segítőkészséggel, szinte észrevétlenül ismertetett meg a korszakban használatos rövidítésekkel és feloldásukkal.

Szerette az életet, és tudott is élni. Hihetetlen klasszikus zenei gyűjteménye volt, s ugyanilyen szenvedéllyel gyűjtötte az 1945 előtti magyar filmeket is. Valóságos élő lexikonja volt a két világháború közötti magyar filmművészetnek és színészetnek, de ugyanígy képes volt bármikor felmondani a fél gothai almanachot vagy a második világháborús német csatahajók elnevezéseit és típusait, s pontosan tudta a honvédsereg és az Osztrák–Magyar Monarchia alakulatainak ezredszíneit s egyenruhájuk jellemzőit.

Az utóbbi hónapokban elhatalmasodó betegségét a rá jellemző derűs nyugalommal viselte. „Itt néhai Katona Tamás” – vette fel a telefont, s szinte szabódott, ha a kezelések miatt át kellett tennie egy megbeszélrt vagy tervezett találkozót.

Minden érdekelte, ami kultúrával összefügg, s szinte nem volt a humán tudománynak olyan ága, amelyhez ne tudott volna hozzászólni, s amelyről meg ne lehetett volna őt kérdezni. 2013. június 28. óta most már őt sem kérdezhetjük. Isten Veled, Tanár Úr, Isten Veled, Tamás!

Hermann Róbert